

הקדמה למגילת בני חשמונאי

מחיבור כל המגילה וכמ"ש בספר שמן למאור שבהרבה כת"י עתיקים לא מופיעים פסוקים אלו.

ב. והנה הרס"ג תרגם מגילה זו לערבית², וגם חילק המגילה לפסוקים וניקדה, וקבע בה טעמים. ומבואר שהיה מנהג לקרותה בציבור בדומה למגילת אסתר כיון שיש בה סיפור הנס. ובתוס' רי"ד (סוכה מ"ד:) כתב: וכן מקום שנוהגין לקרוא מגילה אנטיוכוס בחנוכה אין ראוי לברך עליו עכ"ל.

ג. מגילת זו נקראת בכמה שמות "מגילת בני חשמונאי", או "מגילת חנוכה". ובכמה ראשונים נקראת "מגילת אנטיוכוס" (תורי"ד בסוכה שם, אבודרהם, שבלי לקט³). וצ"ע למה קבעוהו ע"ש הרשע אנטיוכוס ולא ע"ש הצדיקים בני חשמונאי, (בדומה למגילת אסתר ולא מגילת אחשורוש⁴, המן).

א. כתב רבי פעדיה גאון בספר הגלוי (נדפס בזכרון לראשונים עמ' ק"ל שיצא ע"י הרכבי בשנת תרנ"ב) מחברי מגילה זו הם בני חשמונאי יהודה, שמעון, יוחנן, יונתן ואלעזר.⁵ וחברו ספר זה בלשון ארמי בדומה לדניאל שחיבר ספר בלשון כשדים.

ואילו בעל הלכות גדולות כתב בהלכות סופרים (סי' ע"ה) שמגילה זו נכתבה ע"י זקני ב"ש וזקני בית הלל.

ויש להעיר דבסוף המגילה כ' "ומן העת הזאת עד חורבן בית האלוקים מאתים ושש שנה", ומבואר שנתחברה אחר החורבן, ולפ"ד הרס"ג דמחבר המגילה בני חשמונאי ולד' הבה"ג שהם זקני ב"ש וב"ה הרי נתחברה לפני החורבן.

וביאר דאכן ד' הפסוקים האחרונים נתחברו בתקופה מאוחרת יותר



וכן הניקוד הועתק מספר שמן למאור להרה"ג יצחק רצאבי שליט"א.

בתחילה העתקנו נוסח מגילת בני חשמונאי בארמית כפי שנכתבה, ואח"כ להקל על הקורא כ' תרגומה לל"ק,

א. העירו: הלא מבואר במגילה שיהודה נהרג באמצע המלחמה עם היונים (עיין אות ס'), וכן אלעזר נטבע בפרש הפיל (אות ס"ה), והיאך הם נמנים בין מחברי המגילה. וי"ל דיתכן דכתבוה תוך כדי המאורעות, ואכן סיום המגילה נכתב ע"י שאר האחים מלבד יהודה ואלעזר.

ב. תרגום הרס"ג הודפס בספר בתי מדרשות של רש"א ורטהימר מכת"י שלפני יותר משמונה מאות שנה.

מגילת בני חשמונאי

- א. וְהָיָה, בְּיוֹמֵי אֲנָשְׁיֹכֶם מִלֵּבָא דִּיּוֹן. מִלֵּךְ רַב וְתַקִּיף, תָּוָה וְחָסִין, בְּשִׁלְטָנוּתִיהָ. וְכָל מַלְכָּיָא, יִשְׁתַּמְעוּן לִיהָ.
- ב. הוּא, כְּבִישׁ מְדִינָן סְגִיָּאן. וּמַלְכִּין תַּקִּיפִין, אָסֵר. וְאַצְדִּי, בִּירְנִתְהוֹן. וְחִיכְלִיהוֹן, אוֹקִיד בְּנוֹרָא. וְגַבְרִיהוֹן, בְּאִיסוֹר אָסֵר.
- ג. הוּא. בְּנָא מְדִינָתָא רַבָּתָא, עַל סֵפֶר יָמָא. לְמַחְוֵי לִיהָ, לְבֵית מַלְכוֹ. וְקָרָא לָהּ אֲנָשׁוּכָיָא, עַל שְׁמִיהָ.
- ד. וְאַף בְּגָרְס תַּנְיִינָה. בְּנָא לִיהָ מְדִינָתָא אַחֲרָנָתָא, לְקַבְלָהּ. וְקָרָא לָהּ, מְדִינַת בְּגָרְס. וְכֵן שְׁמַתְהוֹן, עַד דְּנָא.
- ה. וּבְקֻצַּת סְפָרִים נֹוסַף פֶּס' זֶה: ה. מִיּוֹמֵי אֱלֶכְסַנְדְּרוֹס מַקְרוֹן, לָא קָם מִלֵּבָא תַקִּיף בְּוֹתִיָּה. בְּכָל, עֶבֶר נִהָרָא.
- ו. בְּשָׁנַת עֶשְׂרִין וְתֵלַת שָׁנִין, לְמַמְלַכְיָהּ. הִיא. שְׁנַת מָאתָן וְתֵלַת עֶשְׂרִי, לְבָנִין בֵּית אֱלֹהָא דָּד. שׁוּי אֲנַפּוּהִי, לְמַסַּק לִירוּשָׁלַם.
- ז. עָנָה וְאָמַר, לְהַדְּבֹרוּהִי. הָלָא יִדְעָתוֹן. עָמָא יְהוּדָאִי, דִּי בִינְתָנָא. לֹא אֱלֹהֵנָא, לָא פִלְחִין. וְנִמוּסָנָא, לָא עֲבָדִין. וְדַתִּי מִלֵּבָא, שְׂבָקִין. לְמַעַבְדַּ, דִּתִּיהוֹן.
- ח. וְאַף אֲנֹון מְשַׁבְּרִין. לְיוֹם תִּבְרַת מַלְכָּיָא, וְשִׁלְמוֹנָיָא. וְאָמַרִין. אִפְתִּי וּמִלּוֹךְ עֲלִינָא, מִלֵּבָנָא. וְנִשְׁלוּט בִּימָא וּבִיבְשָׁתָא. וְכָל עֲלָמָא, יִתְמַסֵּר בִּידָנָא. לִית רְבוּת מַלְכוּתָא. לְמַשְׁבַּק אֱלִין, עַל אִפִּי אֲרַעָא.
- ט. בָּעֹן, אִיתּוֹ וְנִסַּק עֲלִיהוֹן. וְנִבְטִיל מְנַהוֹן, קִימָא דְגִזִּיר עֲלִיהוֹן. שְׂבָתָא, וִירְחָא וּמְחֵלָתָא.
- י. וְשִׁפְר פְּתַגְמָא דְנָא, בְּעִינֵי רַבְרַבְנוּהִי. וּבְעִינֵי, כָּל חִילוּתִיהָ.
- י"א. כֹּה שְׁעָתָא, קָם אֲנָשְׁיֹכֶם מִלֵּבָא. וְשָׁלַח, בְּנִיקְנוֹר תַּנְיִינָה. בְּחִיל רַב, וְעַם סְגִי. וְאַתָּא, לְמְדִינָתָא יְרוּשָׁלַם.
- י"ב. קָטַל כֹּה, קָטַל סְגִי. וְנִצַּב עֲלָמָא, בְּבֵיתָא דְּמַקְדָּשָׁא. בְּאַתְרָא. דִּי אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, לְעַבְדּוּהִי נְבִיָּא. תַּמָּן אֲשֵׁרִי שְׂבִינְתִי, לְעֵלָם.
- י"ג. בִּיהָ זְמָנָא, [נ"א: בֹּאתְרָא], נִכְסוּ חֲזִירָא. וְאוֹבִילוּ מְדִמִּיהָ, לְעֹזְרָתָא דְקִדְשָׁא.

י"ד. וּבְדִי שָׁמַע, יוֹחָנָן בֶּר מִתְתִּיָּה. עֲקַת לִיָּהּ, לַחֲדָא. וְאַתְּמִלִּי רְגִז וַחֲמָא. וְצָלִים אֲנִפּוּהִי, אֲשֶׁתְּנִי. וַחֲשִׁיב בְּלִפְיָהּ. מָא לְמַעַבְד, עַל דְּנָא.

ט"ו. בַּאֲדִין. יוֹחָנָן, עֲבַד לִיָּה חֲרָבָא. תְּרַפִּין זִרְתִּין, אֲרַבָּה. וּפְתִיָּה, זֶרֶת תְּדָא. וּתְחֹת לְבוּשׁוֹהִי, עֲטָפָה.

ט"ז. וְלִירוּשָׁלַם אָתָּא. וְקָם, בְּתַרְע קֶרְתָּא. וּקְרָא, לְתַרְעִיא וְנִטְרִיא. וְאָמַר לְהוֹן. אָנָּא, יוֹחָנָן בֶּר מִתְתִּיָּה. בְּהֵנָּא, דִּי יְהוּד. בְּעֵז אֲתִיתִי. לְמִיעַל, קָדָם נִיקְנֹר.

י"ז. אֲדִין עֲלִין, תְּרַעֲיָא וְנִטְרִיא. וְאֲמַרִין, לְנִיקְנֹר. בְּהֵנָּא רַבָּה דִּי יְהוּד. קָאִים עַל תְּרַעָא. וְאָמַר לְהוֹן, עוֹל יִיעוֹל.

י"ח. אֲדִין. הוּעַל יוֹחָנָן, קָדָם נִיקְנֹר. אֲתִיבִיה נִיקְנֹר וְאָמַר. אַנְתָּ הוּא. חַד מִן מְרֹדִיא, דִּי מְרֹדוּ ^{מִלְכּוּתָא} בְּמִלְכָּא, וְלֹא בְּעִיין, שְׁלָם מְלָכוּתִיהּ.

י"ט. עֲנָה יוֹחָנָן, וְאָמַר. בְּעֵז אֲתִיתִי לְקַדְמָה. לְמַעַבְד, כָּל מָא דְתַצְבִּי.

כ. אֲתִיבִיה נִיקְנֹר, וְאָמַר. הָא כְּמַצְבִּי אֵת בְּעִי. סָב חֲזִירָא, וְנִבְסִיָּה לְצִלְמָא. וְאַלְפִישְׁנָה, לְבוּשָׁא דְמְלָכוּתָא. וְאַרְבִּיבְנָה, עַל סוּסִיא דְמִלְכָּא. וּבְחַד. מִן רַחֲמֵי מִלְכָּא, תְּתוּי.

כ"א. וּבְנִימָא פִתְגָמָא שָׁמַע. אֲתִיבִיה יוֹחָנָן, וְאָמַר. מְרִי. אָנָּא דְחִיל, מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. דִּי יִשְׁמַעוּן. דִּי עֲבָדִית בּוֹ, וִירְגָמוּנִי בְּאַבְנֵיא. בְּעֵז. יִפְקוּן כָּל אָנָּשׁ, מִן קַדְמָה. דְּלָמָא יַחוּז, לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

כ"ב. בַּאֲדִין, נִיקְנֹר. תְּנַפִּיק כָּל אָנָּשׁ, מִן קַדְמוּהִי.

כ"ג. אֲדִין, יוֹחָנָן. זְקוּף עֵינֹהִי, לְשִׁמְיָא. וְסֹדֵר צְלוּתִיהּ, קָדָם רַבּוֹן עֲלָמָא. וְאָמַר. אֱלֹהִי, וְאַלְהָא דְאַבְהָתִי. אֲבָרְהָם, יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל [ג"א: ויעקב].

כ"ד. וְכֵן אָמַר. לֹא תִמְסַרְנִי. בְּיַד עַרְלָא תְּדִין, דְּלָמָא יִקְטְלִנִי. וַיִּהְיֶה וַיִּשְׁתַּבַּח, בְּבֵית דְּגוֹן טְעוּתִיהּ. וַיִּימַר. טְעוּתִי, מְסַרְתִּיהּ בְּיָדִי.

כ"ה. כֹּה שְׁעָתָא. פִּסַּע לְוִתִּיהּ, פִּסְעִין תִּלְתָּהּ. וְדָקֵר חֲרָבָא, בְּלִפְיָהּ. וְרָמָא יִתִּיה קְטִילָא, בְּעִזְרָתָא דְקִדְשָׁא.

כ"ו. עֲנָה יוֹחָנָן. קָדָם אֱלֹהִי שְׁמִיָּא, וְאָמַר. אֱלֹהִי. לֹא תִשּׁוּי עָלַי, חוּבִין. דִּי קְטִילְתִּיהּ לְעַרְלָא תְּדִין, בְּבֵית מִקְדָּשָׁא. בְּעֵז. תִּמְסַר כָּל עַמִּיָּא. דִּי אָתוּ לְאַטְעָאָה יְהוּדָאִי, דִּי בִירוּשָׁלַם.

[ע"פ חזקוני]

כ"ו. אַרְיוֹן. נָפֶק. יוֹחֲנָן בַּר מַתְתִּיָּה, בְּיוֹמָא הַהוּא. וְאַנְיָח קִרְבָּא, בְּעַמְמִיָּא הָאֲנָוִן. וְקָטַל
בְּהוֹן, קָטָלָא סָגִי. וְעָרְקוּ. עָמָא דִּי אֲשֶׁתִּיבּוּ מִן קִרְבָּא, בְּסָפִינְתָא. לְוֹת אֲנַטְיוּכִם
מִלְכָּא.

כ"ח. וְהוּא מַנְיִין קַטִּילָא. דִּי אֶתְקַטִּילוּ, בְּיוֹמָא הַהוּא. שְׂבָעִין וְתַרְיִין אֲלָפִין, וְשִׁבְעָא מֵאָה.
אַרִי הוּוּ קָטָלִין, גִּבְרָא בְּחִבְרִיָּה.

כ"ט. בְּמַתְבוּתִיָּה בָּנָא מְנַרְתָּא. וְקָרָא לָהּ מַקְבִּי [נ"א: מַכְבִּי] קָטַל תְּקִיפִין.

ל. וְכַדִּי שָׁמַע, אֲנַטְיוּכִם מִלְכָּא. דִּי אֶתְקַטִּיל, גִּיָּקְנוֹר תַּנְיָגִיָּה. עֲקַת לִיָּהּ, לְחָדָא. וְשָׁלַח.
וְקָרָא. לְבָגְרִם חִיָּבָא, מַטְעֵי עֲמִיָּה.

ל"א. עָנָה אֲנַטְיוּכִם מִלְכָּא, וְאָמַר לְבָגְרִם. הָלָא יָדַעְתָּא, אִם לֹא שָׁמַעְתָּא. מָה דַּעְבְּדוּ
לִי, בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. קָטְלוּ חִילִי. וּבֹזוּ מַשְׁרִיתִי, וְדַבְּרִבְנִי.

ל"ב. בָּעֲזָן. עַל גִּבְסִיכּוֹן, אֶתְוֹן רְחִיצִין. אוּ עַל בְּתִיכּוֹן, דִּילְכּוֹן. בָּעֲזָן, אִיתּוּ וְנָסַק עֲלִיהוֹן.
וְנִבְטִיל מְנַהוֹן, קִנְמָא דְגִזִּיר עֲלִיהוֹן, שְׂבָתָא, וַיִּרְחָא וּמַהֲלָתָא.

ל"ג. אַרְיוֹן. קָם בָּגְרִם חִיָּבָא, וְכָל מַשְׁרִיתִיָּה. וְאַתָּא, לִירוּשָׁלַם.

ל"ד. קָטַל בְּה, קָטָלָא סָגִי. וְגִזִּיר בְּה, גִּזִּירַת גְּמִירָא. עַל שְׂבָתָא, וַיִּרְחָא וּמַהֲלָתָא.

ל"ה. כָּל קָבִיל דָּנָא. מִן דִּי מָלַת מִלְכָּא, מְהַחְצָפָא. כָּל דִּי יִגְזֹר בְּרִיָּה, אִיתִיאוּ גִבְרָא
וְאַתְתִּיָּה. וְצִלְבּוֹנוֹן, לְקָבִיל יְנוּקָא.

ל"ו. וְאַתָּא אֶתְתָּא יְלִידַת בְּרָא, בְּתַר דְּמִית בַּעֲלָהּ. וְגִזִּירַתִּיָּה, לְתַמְנִיָּא יוֹמִין. וְסָלִיקַת, עַל
שׁוּרָא דִּי מְדִינְתָּא. וְכִרְה דִּי גִזִּירַתִּיָּה, בִּידָהּ.

ל"ז. עָנָת וְאַמְרַת. לָךְ אָמְרִין, בָּגְרִם חִיָּבָא. קִנְמָא דִּי אֲבָהֶתְנָא. לֹא יַפְסוּק מְנַנָּא, וְלֹא
מִבְּנֵי בְנִנָּא. וְאַפִּילַת יָת בְּרָהּ, לְתַחֲוֹת שׁוּרָא. וְנִפְלַת, בְּתַרוּחֵי. וּמִיתּוּ, תַּרְוִיחֹהוֹן.
וּסְנִיָּאִין מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הוּוּ עֲבָדִין בְּדִין, וְלֹא מִשְׁנוֹן, קָם אֲבָהֶתְחֹן.

ל"ח. בִּיָּה זְמָנָא. אָמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, גִּבְרָא לְחִבְרִיָּה. אִיתּוּ וְנִשְׁבּוֹת בְּמַעְרְתָּא. דְּלָמָא גִּחְלִיל,
יָת יוֹמָא דְשְׂבָתָא. וְאַכְלוּ. קִרְצִיחֹן דִּי יְהוּדָאִי, קָדָם בָּגְרִם.

ל"ט. אַרְיוֹן. שָׁלַח בָּגְרִם, בְּגִבְרִיָּא מְדִי זִינָא. וְאַתּוּ, לְפּוּם מַעְרְתָּא. וְאַמְרִין. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
פּוּקוּ לְוֹתְנָא. אֲכֹלוּ מִן לַחְמָנָא, וְשָׁתוּ מִן חֲמִרְנָא. וְעוּבְדִנָּא, תַּהוֹן עֲבָדִין.

מ. עניין ואמרין בני ישראל, חדר לחבריה. דכירין אנחנו. מא דאתפקדנא, על מורא דסיני. שתה יומין, תעבדון עבדתכון. וביומא דשבתא, תנוחון. כען, טב לנא דנמות מדנחליל, ית יומא דשבתא.

מ"א. כל קביל דנא. כד, לא קבילו להון. איתיאו אעין רטיבין, ואוקידו על פום מערתא. ואתקטיל. באלת, גבר ואתא.

מ"ב. פתר דנא. נפקו, חמשה בני מתתיה. יוחנן, וארבעה אחותי. ואניחו קרבא, בעממא האינן.

מ"ג. קטלא סגי, קטלו בהון. וערקו די אשתארו, לאפרכי ופא. די אתרחיצו, על אלה שמיא.

מ"ד. באדין. יתיב בגרם חיבא, בספינתא. וערק, לות אנטיובס מלכא. ועמיה גוברין. די אשתיובו, מן חרבא.

מ"ה. ענה בגרם ואמר, לאנטיובס מלכא. אנת מלכא. שמת טעים, לבטלא מן יהוד. שבתא, ונרחא ומהלתא. ואשתדור רב בגוה. ולו אתו עליהון, כל עממא, אומיא ולישניא. לא כהלין, לחמשה בני מתתיה, די אינון, מן ארגון תקיפין. ומן נשרין, קלילין. ומן דובין, חציפין.

מ"ו. כען מלכא. מלכי, ישפר עליה. ולא תגיה עמהון קרבא, במשריתא האלין. ואם תגיה עמהון, במשריתא האלין. תתבחית, באנפי כל מלכיא.

מ"ז. לבן. שלח אנרתא, לכל מדינת מלכותך. וייתיאו רכרכי חילותא, ועמהון כל עממא. ולא ישתאר מנחון, אנשא. ואף פיליא, מלובשי שרינא.

מ"ח. אדין. שפר פתנמא, בעיני אנטיובס. ושלת. וקרא, לרכרכי מדינתא. ואיתיאו, כל עממא. ועמהון פיליא, מלובשי שרינא.

מ"ט. תנינות, קם בגרם חיבא. ואתא, לירושלם. תרע בה. תלת עשר תרעין, בשור בית מקדשא. וסגר, נהרא די מדינתא. ושרף אבנה, עד די תוה בעפרא.

נ. חשיב בליביה, ואמר. הךא זמנא, לא כהלין לי. ארי רב חיל, ותקוף ידי סגי. ואלה שמיא, לא חשיב בן.

נ"א. וכדי שמעו, חמשה בני מתתיה. קמו ואזלו, למצפיא דגלעד. באתרא, די תוה להון שיוכא. ביומי, שמואל נביא.

נ"ב. גזרו צומא, ויטיבו על קטמא. למכעי רחמין, מן קדם אלה שמיא.

נ"ג. בארין. נפל בלבהון, מלכא מבא, וחו שמהתהון. יהודה, בוכרא. שמעון, תניינא. יוחנן, תליתאה. יונתן, רביעאה. אלעזר, חמישאה.

נ"ד. פריד יתהון אבוהון, קדם די שלח יתהון לקרבא. ואמר להון. יהודה ברי. אודי עובדך. ביהודה בר יעקב, דמתיל באררא.

נ"ה. ואנת שמעון ברי. אודי עובדך, בשמעון בר יעקב. די קטל, ית יתבי שבס. די חבו, על דינה אחתיה.

נ"ו. ואנת יוחנן ברי. אודי עובדך, באבגר בר גר. רב חילא, דישראל.

נ"ז. ואנת יונתן ברי. אודי עובדך, ביונתן בר שאול. די קטל, ית פלשתאי.

נ"ח. ואנת אלעזר ברי. אודי עובדך, בפניחם בר אלעזר. די קני, קדם אלהיה. ושויב ית בני ישראל, מרוגא.

נ"ט. על דנא. קמו, חמשה בני מתתיה. ונפקו, ביומא תהוא. ואניחו קרבא, בעממיא האינז. וקטלו מנהון, קטלא סני. ואתקטיל מנהון, יהודה.

ס. ביה שעתא. בר חזו, די אתקטיל יהודה. תבו, לות אבוהון. ואמר להון, למה תבתון.

ס"א. ענו ואמרין. יהודה אחונא, אתקטיל. די הוה מתחשיב, בות בולנא.

ס"ב. ענה מתתיה, ואמר להון. אנא אפוק עמכון. ואניח קרבא. בעממיא האלין. דלמא יהובדון, בני ישראל. ואתון, תתנחמון על אחובון.

ס"ג. ונפק מתתיה. ביומא תהוא, עם בנוהי. ואניחו קרבא, בעממיא האלין.

ס"ד. ואלה שמיא. מסר. כל גברי עממיא האלין, בידיהון. וקטלו מנהון, קטלא סני. כל שליו חרבא, וכל אחיד קשתא. ורכבי, פתוותא. ולא אשתאר מנהון, משייב. וערק מן דאשתאר מנהון, לאפרכי ימא. ואלעזר. הוה מתעסק, בקטלא דפילא. ומבע, בפורתא דפילא.

ס"ה. ובעוהי אחוהי. בין חייא ובין מיתאי, ולא אשכחוהי. ובתר כן אשכחוהי מביע, בפורתא דפילא.

ס"ו. וַחֲדָוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. דִּי אֲתַמְסְרוּ שְׁנֵאִיהוֹן, בִּידִיהוֹן. מְנַהוֹן קָלוּ בְּנוֹרָא, וּמְנַהוֹן צָלְבוֹ עַל אֵילָנָא. וּבְגָרְס חֵיבָא, מְטַעֵי עֲמִיָּה. קָלוּהִי בְּנוֹרָא, עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל.

ס"ז. וְאֲנִשְׁוִיבְכֶם מִלְבָּא. פֶּד שְׁמַע. דִּי אֲתַקְטִיל, בְּגָרְס תְּנִינִיָּה. וְכָל רִבְרִבְנוּהִי, דְּעֲמִיָּה. יִתִּיב בְּסַפִּינְתָא, וְעָרַק לְאַפְרָכִי יִמָּא. וְכָל אֲתֵר דִּי יִיְתִי, מְרָדִין בֵּיהּ. וְאֲמַרִין לֵיהּ, עָרִיקָא עָרִיקָא. וְדָמָא בְּנַפְשִׁיהּ, לִימָא.

ס"ח. פֶּתֶר דָּנָא. עָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לְבֵית מִקְדָּשָׁא. וּבְנוּ, תַּרְעֵיא. וְדַפִּיאֵי בֵּית מִקְדָּשָׁא. מִן קַמִּילָיא וּמִן סְאוּבָתָא.

ס"ט. וּבָעוּ מִשְׁחָא דְזִיתָא דְכָיָא, לְאַדְלָקָא בּוֹצִינָיא. וְלֹא אֲשַׁבְּחוּ, אֱלֹא צְלוּחִית חֲדָא. וְהָוִת חֲתִימָא, בְּעִזְקַת בְּהֵנָא רַבָּא. מִיּוֹמִי, שְׁמוּאֵל נִבְיָא. וַיִּדְעוּ, דְּהִיא דְכָיָא.

ע. פֶּאֲדָלְקוֹת יוֹמָא חֲדָא, תָּוָה בֵּה. וְאַלְהָא. דִּי שְׁכִין שְׁמִיָּה תַּמָּן, יִתֵּב בֵּה פֶּרְכָּתָא. וְאַדְלִיקוּ מִנֶּה, תַּמְנָיא יוֹמִין.

ע"א. עַל בֶּן. קִיִּימוּ בְּנֵי חֲשֻמוֹנַאי, הֲרִין קִיִּימָא. וְאַסְרוּ, הֲרִין אֲסָרָא. אֲנוּן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, בּוֹלְהוֹן.

ע"ב. לְהוֹדְעָא, לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. לְמַעַבְד. הֲרִין תַּמְנָיא יוֹמִין, חֲדָא וַיָּקָר. כִּיּוֹמִי מוֹעֲדִיא, דְּכִתִּיבִין פְּאוּרִיתָא. לְאַדְלָקָא בְּחוּן. לְהוֹדְעָא, לְמִן דִּי יִיְתִי בְּתִרְיָהוֹן. אַרִי עֲבַד לְחוּן אֱלֹהֵהוֹן. פֶּרְקָנָא, מִן שְׁמִיא.

ע"ג. בְּחוּן. לֹא לְמַסְפֵּד, וְלֹא לְמַגֵּד צוּמָא. וְכָל גִּבְר. דִּיהִי עֲלוּהִי נִדְרָא, יִשְׁלַמְנִיה.

ע"ד. בְּרַם חֲשֻמוֹנַאי, וּבְנוּהִי וְאַחוּהִי. לֹא גִזְרוּ בְּחוּן, לְמַשְׁפַּק עֲבִידָתָא וּפְלָחָנָא. וּמִן עֲדָנָא דָּנָן. לֹא תָוָה שׁוּם, לְמַלְכוּת יוֹן.

ע"ה. וּקְבִילוּ מַלְכוּתָא. בְּנֵי חֲשֻמוֹנַאי, וּבְנֵי בְּנִיהוֹן. מִן עֲדָנָא דָּנָן, וְעַד חֲרַפֵּן בֵּית אֱלֹהָא דָּד. מֵאֲתָן, וְשִׁית שְׁנִין.

ע"ו. עַל בֶּן, בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. נִטְרִין לְיוֹמִיא הָאֲלִין, בְּכָל גִּלְוֹתֵהוֹן. וְקִרְנָן לְחוּן, יוֹמִי חֲדָא. מַעֲשָׂרִין וְחֲמִשָּׁה יוֹמִין, לְיֵרֵחַ בְּסָלוּ.

ע"ז. וְעַד עֲלָמָא, לֹא עֲדִין מְנַהוֹן. דִּי בְּבֵית מִקְדָּשִׁיהוֹן. פְּהֵנָּא וְלִיּוּאִי, וְכָל חַבִּימִיהוֹן. קִיִּימוּ עֲלִיהוֹן וְעַל בְּנִיהוֹן וְעַל בְּנֵי בְּנִיהוֹן, עַד עֲלָמָא.

ג. בַּקְצַת סְפָרִים נּוֹסְפוּ פְּסוּקִים אֵלּוּ עַד סוֹף הַמַּגִּילָה, וְעֵיין בַּמְבּוּא.

מגילת בני חשמונאי [מתורגם ללשון קודש]

א. ויהי בימי אנטיוכס מלך יוון, מלך גדול וחזק היה וחסון בממשלתו, וכל המלכים ישמעו לו.

ב. הוא כבש מדינות רבות ומלכים חזקים אסר, וְהָשֵׁם מְרוֹתָם וְהִיכְלִיחֵם שָׂרָף בָּאֵשׁ, וּגְבוּרֵיהֶם בְּכַבְלִים כָּבַל.

ג. הוא בנה עיר גדולה על חוף הים להיות לו לבית מלכות ויקרא לה אנטיוכיא על שמו.

ד. וגם בגרם משנהו בנה לו עיר אחרת למולה, ויקרא לה עיר בגרם, וכן שמותן עד עתה.

ה. מימי אלכסנדרוס מקרון לא קם מלך חזק כמוהו בכל עבר הנהר].

ו. בשנת שלש ועשרים שנה למלכו היא שנת שלש עשרה ומאתים לבניין בית האלהים הזה שם פניו לעלות לירושלם.

ז. עונה ואומר (ויען ויאמר) לשריו הלא ידעתם העם אשר ביהודה בינינו לאלהנו לא עובדים וחוקינו לא עושים ומשפטי המלך עוזבים לעשות משפטיהם.

ד. תחילת גלות יון היה בימי אלכסנדרוס מוקדון ע"פ הגמ' מגילה (י"א). "ולא געלתי" בימי יונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתי כה"ג, ע"כ. ושמעון הצדיק היה בתקופתו של אלכסנדרוס מוקדון כמבואר בגמ' יומא (ס"ט). עיי"ש.

וכ"ה בדניאל (ח', ח') שנתנבא על גלות יון במראה "צפיר העיזים", ובהמשך (פסוק כ"א) פרש"י דקאי על אלכסנדרוס מוקדון. ובסוף גלות יון מלך אנטיוכוס מבניו, ועליו נתנבאו דניאל "ומן האחת מהם יצא קרן אחת מצעירה" (פסוק ט'), עיי"ש במלבי"ם. ובימיו היו עיקר גזירות יון והוא בא להלחם על ירושלים וחלל המקדש כמבואר במגילה זו ובשאר המדרשים.

ה. בשמן למאור בשם פירוש עתיק: "טירותם" ארמונות שלהם. "היכליהם" בתי העבודה זרה שלהם. ונתבונן בבהמ"ק היונים לא התריבוהו ושרפוהו כמו שעשו להבדיל בבתי הע"ז של שאר האומות, אלא רק פרצו וטמאו, וזהו אופי גלות יון לחלל את הקודש כמ"ש "טמאו את השמנים" ולא "שאבדו את השמנים".

ו. במדרש הגדול פרשת ויצא עה"פ "מלאכי אלוקים עולים ויורדים בו" ראה שרי אומ"ה וכו', ושל יון מאה ושמונים שנה וירד, ע"כ. וסך שנים אלו כולל כל מלכי יון גם הקודמים לאנטיוכוס.

ז. הנה בסוף מגילת בני חשמונאי (ס"ק ע"ה) מבואר שחזרה המלכות לישראל אחר שנצחו את היונים ר"ו שנים עד חורבן הבית השני. ובלשון הרמב"ם ריש הל' חנוכה "וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני". וכיון שבית שני היה ת"כ שנה נמצא שכל המאורעות שבמגילה זו היו במשך שנה או שנתיים (אם נאמר שהכוונה כאן לתחילת שנת רי"ג לבנין הבית).

ח. וגם הם מקווים ליום שברון המלכים והממשלות, ואומרים מתי ימלוך עלינו מלכנו ונמשול בים וביבשה וכל העולם ימסר בידינו.¹ אין גדולת המלכות להניח אלה על פני האדמה.

הוצר והחכמה

ט. עתה בואו ונעלה עליהם ונשבית מהם הברית הכרותה עליהם² שבת וחודש³ ומילה.

י. וייטב הדבר הזה בעיני שריו ובעיני כל צבאותיו.

יא. באותה שעה קם אנמיוכס המלך וישלח את ניקנור משנהו בצבא גדול ועם רב יובא לעיר ירושלים.

יב. הרג בה הרג רב ויטע פסל בבית המקדש במקום אשר אמר אלהי ישראל לעבריו הנביאים שם⁴ אשרה שכינתי לעולם.

ח. כתב המהר"ל בנר מצוה שכל המלכות שניתנה לד' מלכיות נלקחה מישראל, כלומר המלכות שייכת רק לישראל, רק בשעת גלות ניתנת לאותה אומה שגזר השי"ת שתמלוך עלינו. [ועיי"ש דשאני מלכות ישמעאל שלא קיבלוה מישראל אלא בזכות אברהם אבינו]. וממילא מלכות יון על העולם קיימת כ"ז שלא תחזור לישראל, (בחינת כשזה קם זה נופל). וזש"א כאן שישראל מצפים לחזרת המלכות אליהם ואזי תופקע המלכות מאתנו.

ט. משמעות הלשון דהטעם שגזרו במיוחד על ג' דברים הללו שבת, חודש ומילה משום שיש בהם כריתת ברית בין ישראל להשי"ת. [וכ"ה להלן אות ל"ב].

"חדש" – דכתיב "החדש הזה לכם" וארז"ל אתם מונין לו ואין אומ"ה מונין לו [פסיקתא פרשת החודש. ובמדרש רבה שמות ל"א]. "שבת" – כדכתיב "ראו כי ה' נתן לכם השבת" לכם נתנה ולא לעכו"ם, ומכאן אמרו גוי ששבת חייב מיתה (מד"ר שמות פכ"ה, י"א). "מילה" – אין הערלה קרויה אלא לשם עכו"ם (נדרים ל"ב). וגוי אפי' מהול כמאן דלא מהילי (כמבואר שם ובע"ז כ"ו).

ועד"ז יל"פ גזירת יון שלא יעסקו בתורה דכתיב "תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב", ועכו"ם שעוסק בתורה חייב מיתה כעובר על גזל ואשת איש (סנהדרין נ"ט).

ובגמ' ר"ה (י"ט). שגזרה המלכות גזירה שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות. ובמהרש"א שם ביאר "שבאו לבטל אלו ג' מצוות שישראל מובדלים הבדל גדול מן העמים, בתורה כתיב "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" ובשבת וכמילה כתיב "אות היא ביני וביניכם" [אמנם התם נראה דקאי בגזירת מלכות אדום מ"מ המכוון שוה לגזירת היונים].

י. "חדש" – שלא יקדשו את החדש. ועיי' בר"ה (כ"ה). וברש"י (ד"ה ז"ל) "שגזר גזירה (שמד) במקומו שלא יקדשו את החודש" עכ"ל. וכן מצינו דראש חודש נקרא בסתמא "חודש", יעוין בשמואל א' (כ', י"ח) "ויאמר לו יהונתן מחר חודש", והכוונה על ר"ח.

ובתרגום הערבי של רס"ג למגילה כאן נראה דפירש דחודש המכוון על המועדים, דע"י ביטול קידוה"ח יתבטלו המועדים שתלוי בר"ח כדי לקבוע את התאריך של המועד.

יא. במהר"ל בנר מצוה ביאר שניתן ליון לשלוט בהיכל ולא בקה"ק. ונרמז ד"היכל" גי' ס"ה, ו"יון" גי' ס"ו. ועוד כתב במהר"ל דמקור שפע הנבואה בישראל מההיכל. כמ"ש בשמואל "והוא שוכב

י"ג. באותו זמן [נ"א: מקום] שחמו חזיר וישאו מדמו לעזרת הקדש.

י"ד. וכאשר שמע יוחנן בן מתתיה צר לו מאד וימלא רוגז וחמה ודמות פניו נשתנתה ויחשב בלבו מה לעשות על זה.

ט"ו. אז יוחנן עשה לו חרב שתי זרתות ארכה ורחבה זרת אחת, ותחת בגדיו כִּסָּה.

ט"ז. ולירושלם בא ויעמוד בפתח העיר ויקרא לשוערים ושומרים ויאמר להם אני יוחנן בן מתתיה כהן היהודים² עתה באתי לבוא לפני ניקנור.

י"ו. אז נכנסו השוערים והשומרים ואומרים לניקנור, הכהן הגדול אשר ליהודים עומד בפתח ויאמר אליהם בוא יבוא.

י"ח. אז הובא יוחנן לפני ניקנור ויענהו ניקנור ויאמר אתה הוא אחד מן המורדים אשר מרדו במלך ולא מבקשים שלום מלכותו.

י"ט. עונה יוחנן ואו(מ)ר, עתה באתי לפניך לעשות כל מה שתחפוץ³.

בהיכל ה'. [ובמק"א נתבאר דמלכותו של אלכסנדרוס מוקדון התחילה כשנפסק נבואה בישראל ודו"ק]. ואולי לכך הודגש כאן שבמקום שהקב"ה אמר לעבדיו "הנביאים", שם חיללו היונים את הקודש, והיינו ההיכל שניתן להם רשות לחללו.

יב. בכ"מ מבואר דיוחנן היה כה"ג (סוטה ל"ג, ר"ה י"ח:), ובמשנה סוף מע"ש). ובתפילת עה"נ "בימי מתת' בן יוחנן כה"ג" לא נתפרש האם "כה"ג" קאי על יוחנן, או רק על מתת'. נועיין במש"כ בפירוש על הניסים בעמוד רי"ד]. וברמב"ם בפהמ"ש בסוף ההקדמה (פ"ו) כתב: יוחנן כהן גדול הוא יוחנן בן מתתיה המוזכר בתפילות במלחמות מלכי יון עכ"ל. ובפשוטו קאי על יוחנן אבי מתת' (וגם הוא היה בן מתת') ודוחק לומר דקאי על יוחנן בנו של מתת', כיון דבגמ' במגילה (י"א.) מבואר דהעומדים כנגד יונים הי' "חשמונאי ובניו ומתת' כה"ג", והנה בבית יוסף (סי' תרפ"ב) פירש "חשמונאי" הוא יוחנן שהעמדתי להם בימי היונים. וכן במדרש חנוכה מבואר שהיה ב' בנ"א: חשמונאי ובניו, ומתתיהו ובניו.

ונראה דיוחנן אבי מתת' היו לו בנים מלבד מתת', והוא ומתת' עמדו בראש המלחמה ביון, ומש"א כאן יוחנן בן מתתיהו, כי גם אביו של יוחנן נקרא מתת' אבל אין המדובר על יוחנן בנו של מתתיהו. [ובקונטרס חשמונאי ובניו ירושלים תשנ"ה האריך בכ"ז].

יג. בספר שמן למאור הביא מפירוש כת"י שכתב: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן דכיון שיוחנן אמר שיעשה רצונו של ניקנור עשה כן בסוף ימיו, כמ"ש יוחנן כה"ג שימש פ' שנה בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי. וכן ביהוא שאמר לאחאב שיעבוד לע"ז (מלכים ב', י', י"ח) אעפ"י שלא נתכוין כלל, כך אירע לבסוף (שם, ל"א).

אולם י"א דיוחנן כה"ג שנעשה צדוקי אי"ז יוחנן אבי מתת' נועיין בקונטרס חשמונאי ובניו הנ"ל שהאריך במו"מ בזה].

כ. השיבו ניקנור ויאמר אם (לעשות) כחפצי-אתה מבקש קח חזיר ושחטתו לפסל, ואלבישך לבוש מלכות וארכיבך על סוס המלך וכאחד מאוהבי המלך תהיה.

כ"א. וכשזה הדבר שמע, השיבו יוחנן ויאמר אדוני אני ירא מבני ישראל אשר ישמעו אשר עשיתי בן ויסקלוני באבנים עתה יצאו כל איש מלפניך פן יגידו לבני ישראל.

כ"ב. אז ניקנור הוציא כל איש מלפניו.

כ"ג. אז יוחנן נשא עיניו לשמים ויערוך תפילתו לפני אדון העולם ויאמר אלהי ואלהי אבותי אברהם יצחק וישראל [נ"א: ויעקב].

כ"ד. וכן אמר אל תמסרני ביד הערל הזה פן יהרגני וילך ויתפאר בבית דגון אלהי ויאמר אלהי נתנו בידי.

כ"ה. באותה שעה פסע אליו פסיעות שלש¹ וידקור החרב בלבו וישלך אותו חלל בעזרת הקדש.

כ"ו. ויען יוחנן. לפני אלהי השמים² ויאמר אלהי אל תשת עלי חמאים אשר הרגתיו לערל הזה בבית המקדש³, עתה תמסור כל הגויים אשר באו להטעות היהודים אשר בירושלם.

כ"ז. אז יצא יוחנן בן מתתיה ביום ההוא וילחם בגויים ההם ויהרוג בהם הרג רב וינוסו העם אשר ניצולו מן המלחמה באניה אל אנשיוכם המלך.

יד. עיין בנפה"ח (ש"ב פי"א) שצורת התפילה השלמה שמבקש על צרכיו משום צער השכינה בלבד שמצטערת בצער כל אחד מישראל, ולא חושב אודות עצמו כלל. וה"נ בקשתו של יוחנן כה"ג היה שלא יהרג על ידי ניקנור רק מחמת שאת"כ ישתבח בבית אלוהיו ונמצא מתחלל ש"ש. ולא חשב על צערו הפרטי שלא רוצה למות.

פז. בשמן למאור הביא מפירוש עתיק: דפסע ג' פסיעות להזכיר זכות ג' אבות.

פז. לעיל (ס"ק כ"ג) כתוב "לפני אדון העולם", ואילו הכא כתוב "אלוקי השמים". וי"ל דלעיל הי' תפילה להנצל ממיתה ואדון עולם הוא התואר המתייחס לסדר ההשגחה בעוה"ז. אבל הכא מבקש שלא ליענש בעונשי שמים על שגרם טומאה במקדש נקט תואר אלוקי השמים. (וגם אלוקים מורה מידת הדין ששייכת לעונש).

ועי"ל דלעיל ביקש שלא ימות ויתחלל ש"ש ע"י שישתבח אצל אלוהיו, ולכך נקט אדון עולם תואר לאפוקי ע"ז.

יז. אעפ"י שכל מה שהרגו היה לכבוד שמים, מ"מ לרוב קדושתו חשש מסרך עבירה שאולי גרם טומאה בבהמ"ק.

כ"ח. ויהי מספר ההרונים אשר נהרגו ביום ההוא שבע מאות, ושנים ושבעים אלף כי היו הורגים איש בחבירו^י.

כ"ט. בשובו בנה מנורה. ויקרא לה מקבי [נ"א: מכבי] יט הרג החזקים.

ל. וכאשר שמע אנשיוכם המלך אשר נהרג ניקנור משנהו צר לו מאד וישלח ויקרא לבגרים הרשע ממעה עמו.

ל"א. עונה אנשיוכם המלך וא(ו)מר לבגרים הלא ידעת אם לא שמעת מה שעשו לי בני ישראל הרגו צבאותי ובזזו מחנותי ושרי.

ל"ב. עתה על נכסיכם אתם בטוחים או על כתיכם אשר לכם עתה בואו ונעלה עליהם ונשבית מהם הברית הכרותה עליהם שבת וחדש ומילה.

ל"ג. אז קם בגרם הרשע וכל חילותיו ויבוא לירושלם.

ל"ד. הרג בה הרג רב, ויגזור בה גזירת פלה על שבת וחדש ומילה.

ל"ה. לנגד (בעבור) זה מפני שדבר המלך חפז, כל אשר ימול בנו הביאו האיש ואשתו ויתלום לנגד הילד.

ל"ו. ואף אשה ילד בן אחר שמת בעלה ותמולתו לשמונה ימים ותעל על חומת העיר ובנה אשר מלתתו בידה.

ל"ז. ענתה ואמרה לך אומרים (נאמר) בגרם הרשע ברית אבותינו לא תחדל ממנו ולא מבני בנינו. ותפל את בנה אל תחת החומה ותפול אחריו וימותו שניהם^{כא} ורבים מבני ישראל היו עושים כזה ולא מפירים ברית אבותיהם.

יח. במדרש חנוכה מבואר שהחשמונאים היו י"ב איש בלבד וכנגדם היה צבא רב מאד. וכ"ה בפרש"י פרשת וזאת הברכה עה"פ ברכ' ה' חילו וגו'. ויפלא היאך הספיקו להרוג צבא רב כזה בידיהם. אמנם כאן מבואר שהנס היה שהרגו איש את רעהו. [והשוה עם מדרש חנוכה (עמוד רמ"ת) שהחיצים שהיו זורקים חזרו אליהם, ואמרו החשמונאים ה' ילחם לכם ואתם תחרישון].

יט. לנוסחה זו "מקבי" מלשון מקבת דהיינו פטיש (עיין שופטים ד', כ"א). אבל בנ"א "מכבי" (יוצרות לשבת חנוכה בסידורי אשכנז). והוא ר"ת "מי כמכה באלים ה'" (חת"ס בתורת משה). ועי"ל ר"ת מתתיהו כהן בן יוחנן (הגהות חת"ס אה"ע סי' קכ"ט, ט'. ובתורת משה פרשת מקץ). ובהשל"ה כתב ר"ת "ברוך כבוד ה' ממקומו", ועי"ש הטעם.

כ. כיון שמת בעלה הוצרכה היא למולו. ובגמ' ע"ז (כ"ז). נחלקו רב ורב יוחנן האם אשה כשרה למול וקיי"ל דאשה כשרה למול אבל לכתחילה עדיף איש (שו"ע יו"ד סי' רס"ד, א').

כא. אע"ג דרק על ג' עבירות יהרג ואל יעבור, מ"מ בשעת השמד שגזרו לבטל דתם יהרג ואל יעבור

ל"ח. באותו זמן אמרו בני ישראל איש לחבירו בואו ונשבות במערה פן נחלל את יום השבת וילשינו את היהודים לפני בגרם.

ל"ט. אז שלח בגרם אנשים מחומשים ויבואו אל פי המערה ואומרים בני ישראל צאו אלינו אכלו מלחמינו ושתי מיינינו ומעשינו תהיו עושים כב.

מ. עונים ואומרים בני ישראל אחד לחבירו, זכורים אנחנו מה שצווינו על הר סיני ששת ימים תעשו מלאכתכם וביום השביעי תשבותו, עתה טוב לנו אשר נמות מאשר נחלל את יום השבת כג.

מ"א. לנגד (בעבור) זה כאשר לא שמעו להם הביאו עצים לחים וישרפו על פי המערה וייהרגו (ו) כאלף איש ואשה.

אנדר החכמה

מ"ב. אחר זה יצאו חמשת בני מתתיה יוחנן כד וארבעת אחיו וילחמו בגויים ההם.

מ"ג. הרג רב הרגו בהם ונוסו אשר נשאר לאיי הים אשר במחו על אלהי השמים.

מ"ד. אז ישב בגרם הרשע כאניה וינס אל אנטיוכס המלך ואתו אנשים אשר ניצולו מן החרב.

אף על מצוה קלה סנהדרין (ע"ד), רמב"ם (יסוה"ת פ"ה ה"ג). וכיון שגזרו על המילה מסרו נפשם על כך.

ואע"ג דהכא קאי באשה שאינה חייבת למול בנה (קידושין כ"ט). מ"מ בשעת השמד מצווים הכל למסור את הנפש כי ביטול המילה הוא העברה על הדת ולא תלוי במי שמצווה על המילה.

כב. היונים באו בעיקר על הדברים המברילים בין ישראל לאומ"ה, [וכמש"ג לעיל דלכך גזרו על שבת מילה וחודש עיי"ש]. ולכך נמי ביקשו מהם לאכול מפתם ויינס, שעליהם גזרו חז"ל להבדל מן האומות ואסרו פת עכו"ם ויין עכו"ם. כי עיי"ז באים לעשות כמעשיהם כמבואר כאן.

כג. אע"פ דפקו"ג דוחה את השבת, מ"מ בשעת השמד אפי' על מצוה קלה יהרג ואל יעבור כנ"ל במסי"ג על מילה. ואמנם היה מותר להם להלחם עם היונים בשבת, אבל אותם שהתחבאו במערה כנראה לא היו יכולים לעמוד בקשרי המלחמה.

ובספר שמן למאור הביא ממדרש אגדה שאחר מעשה זה יצאו מתת' ובניו להלחם ובספר יוסיפון (פ"כ) הוסיף שנלחמו בשבת עיי"ש.

כד. צ"ב מדוע מפרש "יוחנן" משאר האחים, והלא יהודה היה הבכור, ואילו יוחנן היה השלישי בבניו (כמ"ש להלן אות נ"ד). והנה לעיל (אות י"ד) מבואר שיוחנן בן מתת' הרג את ניקנור, [אמנם עיי"ש דיתכן דקאי על יוחנן אבי מתת']. וכן מבואר שהי' כה"ג (אות י"ז).

ואולי מחמת שהוא התחיל להלחם בהם ואולי גם עמד בראש הצבא. אעפ"י שיהודה הי' הבכור, וגם היה חשוב מכולם (כמ"ש להלן אות ס"א), י"ל דלהלן המכוון מפני צדקותו תלוי האחים שיהודה חשוב ככולם, אבל יוחנן הוא עמד בראש הלוחמים כנגד יון.

מ"ה. עונה בגרם ואומר לאנמיוכם המלך, אתה המלך גזרת דבר להשכית מן היהודים שבת וחדש ומילה, ומרד גדול בתוכה, ולו באו עליהם כל הגויים האומות והלשונות, לא יבולים לחמשת בני מתתיה אשר הם מן האריות חזקים^כ ומן הנשרים קלים ומן הדובים עזים^כ.

מ"ו. עתה המלך עצתי תישב עליך, ולא תלחם עמהם במחנות האלה, ואם תלחם עמהם במחנות האלה תיבוש בפני כל המלכים.

מ"ז. לכן שלח אגרת לכל מדינות מלכותך ויביאו שרי הצבאות ואתם כל העמים, ולא ישאר מהם איש^כ ואף פילים מלבושי שריון.

מ"ח. אז הוטב הדבר בעיני אנמיוכם וישלח ויקרא לשרי המדינות ויביאו (את) כל העמים ואתם פילים מלבושי שריון.

מ"ט. שנית קם בגרם הרשע ויבוא לירושלים פרץ בה שלשה עשר פרצים בחומת בית המקדש^כ ויסגור נחר העיר וישרוף אבנה עד אשר היה כעפר.

כ. כנראה לקטו לשון הפסוק "מנשרים קלו ומארו גברו" (שמואל ב', א', כ"ג). עכ"פ מבואר דהיו בני חשמונאי גיבורים גדולים. ואילו בעה"נ אומרים "מסרת גבורים ביד חלשים". וצ"ל דלא ניצחו מחמת גבורתם, כיון שעמדו כנגד כל אומות עולם עם כלי מלחמה הרי גם גיבורים נחשבים כחלשים, וכל נצחונם מחמת נס.

כו. וצ"ב דתכונת העזות שייכת יותר לנמר כמ"ש במשנה באבות (סוף פ"ה) הוי עז כנמר. [וועיין תוס' ע"ז ב: (ד"ה וארו) שמבואר דגם הדובים עזים ביותר. מ"מ אינו עז כנמר דאל"כ במשנה הו"ל הוי עז כדוב].

ז"מ כיון שמלכות יון נמשלה לנמר (דניאל ד', ו') לכך לא רצו לייחס לחשמונאים העזות של הנמר. ובספר שמן למאור הביא גי' מדובים "הם ממהרים". ופירש שהדוב אינו משמיע קול בהילוכו, ולפיכך אין הצאן שומעות קולו ואינן בורחות עד שמגיע ביניהן. וכך בני מתתיה לא היו מבחינים בהם עד שהגיעו בין רגלי הסוסים והפילים והורגים אותם ורוכביהם.

כז. עיין בתרגום שה"ש (פ"ו, ח') "ששים הקה מלכות ושמינים פילגשים ועלמות אין מספר", וצ"ל: באדין קמו יונים וכנישו שיחין מלכין מבנוי דעשיו מלובשין שריונין רכבין על סוסון ופרשין. ותמנין דוכסין מבנוי דישמעאל רכבין על פיליא, בר מן שאר עממא ולישניא דלית בהון מגין ומניאו אלכסנדרוס מלכא עליהון לרישא, ואתו לאגחא קרבא לירושלם, עכ"ל.

הרי שבמלחמתם הגיעו כל אומות העולם, ובלשון התרגום "דלית בהון מגין", וכמ"ש במדרש כאן בלי מספר. אמנם בתרגום איירי כשמלך יון היה אלכסנדר מוקדון. ואילו במדרש איירי כשבגרס היה עמהם וזה תקופה אחרי המלך אלכסנדר מוקדון. ועיין להלן (אות י"ז) שמתבאר שהגיעו להלחם כשש מאות מליון בנ"א, וא"ש דאי' בתרגום "דלית בהון מגין".

כח. במשנה במדות (פ"ב מ"ג) לפניו ממנו סורג גבוה י"ט, ושלש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון, חזרו וגדרום, וגזרו כנגדם י"ג השתחיות. ובתויו"ט ביאר שסורג זה היה להבדיל בין המקום

נ. חשב בלבו ואמר זאת הפעם לא יכולים לי כי גדול צבאי וחזק ידי רב, ואלוה השמים לא חשב בן.

נ"א. וכאשר שמעו חמשת בני מתתיה קמו והלכו אל מצפה גלעד במקום אשר היה להם הצלה בימי שמואל הנביא^{כט}.

נ"ב. גזרו צום וישבו על אפר לבקש רחמים מלפני אלוה השמים.

נ"ג. אז נפלה בלכם עצה טובה והיו שמותיהם יהודה הבכור, שמעון השני, יוחנן השלישי, יונתן הרביעי, אלעזר החמישי.

נ"ד. בירך אותם אביהם לפני ששלח אותם למלחמה ויאמר להם, יהודה בני אודה (לך על) מעשיך ביהודה בן יעקב המשול באריה.

נ"ה. ואתה שמעון בני אודה (לך על) מעשיך כשמעון בן יעקב אשר הרג את יושבי שכם אשר חטאו על דינה אחותו^{לא}.

נ"ו. ואתה יוחנן בני אודה מעשיך כאבנר בן נר שר צבא ישראל^{לב}.

נ"ז. ואתה יונתן בני אודה מעשיך כיונתן בן שאול אשר הרג את הפלשתים.

נ"ח. ואתה אלעזר בני אודה מעשיך כפינחס בן אלעזר אשר קינא לפני אלהיו והציל את בני ישראל מן החמה.

שנכנסו אליו גויים להתפלל לבין המקום שרשאין בני ליכנס. ובשביל כך פרצום מלכי יון הואיל ונעשה להבדיל אותם מבוא יותר פנימה עיי"ש.

אמנם להלן (ס"ק ס"ח) מבואר שהחריבו גם שערי המקדש שהוצרכו בני חשמונאי לבנות מחדש.

כ. ברד"ק יהושע (י"א, ג') מצפה הוא מקום שהיה מזבח ובית מקודש לתפילה ולכך נקבצו שם כל ישראל לתפילה, עיין שופטים (י"א, י"א) בפתח, ובשופטים (כ', א') בענין פלגש בגבעה, וכן אמר שמואל (ש"א ז', ה'), וכן בהמלכת שאול (שם, י', י"ז).

ל. כלומר תצליח במעשיך עד שתהא ראוי שאתן תודה על פעולתך (שמן למאור בשם בתי מדרשות). ולפי"ז מש"א כיהודה בן יעקב לא קאי על מה שהודה על חטאו אלא מה שנמשל לאריה.

לא. מה שדימה לשמעון ולוי שהרגו את שכם כי יצאו בגלל דינה אחותם, וה"נ מבואר במדרש חנוכה (אות ה') שבת מתת' הוכיחה את אחיה לצאת להלחם כמו שמעון ולוי שיצאו עבור דינה אחותם, וכמו שה' עזרם כך יעזור לכם.

לב. בפסוק בשמואל (א', כ"ו, ט"ו) אמר דוד לאבנר "הלא איש אתה ומי כמוך בישראל" שלא היה גבור כמותו, ואפשר דלכך נבחר להיות שר צבא ישראל. ויתכן דלכך גם נבחר יוחנן לעמוד בראש הלוחמים לבני חשמונאי כמדויק לעיל (ס"ק מ"ב) כמש"נ שם.

נ"ט. על זאת קמו חמשת בני מתתיה ויצאו ביום ההוא וילחמו בגויים ההם ויהרגו בהם הרג רב וייהרג מהם יהודה.

ס. באותה שעה כאשר ראו שנתרג יהודה שבו אל אחיהם ויאמר להם למה שבתם.

ס"א. ענו ואומרים יהודה אחינו נהרג אשר היה נחשב כמו כולנו.

ס"ב. עונה מתתיה ויאמר להם אני אצא עמכם ואלחם בגויים האלה פן יאבדו בני ישראל ואתם תתנחמו על אחיכם לג.

ס"ג. ויצא מתתיה ביום ההוא עם בניו וילחמו בגויים האלה.

ס"ד. ואלוה השמים נתן את כל גבורי הגויים האלה בידיהם ויהרגו מהם הרג רב כל שולף חרב וכל תופש קשת וגדולי הפחות ולא נשאר מהם פליט וינס מי שנשאר מהם לאיי הים, ואלעזר היה מתעסק בהריגת הפילים ויטבע בפרש הפיל.

ס"ה. ויבקשוהו אחיו בין החיים ובין המתים ולא מצאוהו ואחרי כן מצאוהו טבוע בפרש הפיל לה.

ס"ו. וישמחו בני ישראל כי ניתנו שונאיהם בידיהם מהם שרפו באש ומהם תלו על עץ ובגרם הרשה מטעה עמו שרפוהו באשלו עם בית ישראל.

ס"ז. ואנשיוכם המלך כאשר שמע שנהרג בגרם משנהו וכל שריו אשר עמו ישב באניה וינס לאיי הים וכל מקום אשר יבוא מורדים בו ואומרים לו הבורח הבורח ויטל עצמו לים.

ס"ח. אחר זה באו בני ישראל לבית המקדש ויבנו השערים¹ ויטהרו בית המקדש מן ההרואגים ומן הטומאות לת.

ג. נחמה פירושה שמניח את האבל, וה"נ ר"ל שיניחו את האבל על אחיהם ויצאו להלחם.
ד. צ"ב הלא מיד כתב: וינס מי שנשאר מהם לאיי הים, הרי שנשאר מהם פליט. וצ"ל ומן השרים גדולי הפחות ואולי גם מתופסי חרב וקשת לא נשאר פליט, אבל משאר האנשים שבאו עמיהם על ירושלים נשאר והם נסו לאיי הים.

ה. לא נתפרש האם מצאוהו חי או מת – עיין בספר שמן למאור.

ו. נראה ששרפוהו באש כיון שדנו אותו כמשמשי ע"ז שהטעה את עמו לעבוד ע"ז כמבואר כאן. עיין רמב"ם הלכות ע"ז (פ"ח ה"ו) ובמל"מ שם ואכמ"ל.

ז. מבואר שהיונים לא רק פרצו י"ג פרצות במחיצה שבין עזרת ישראל לחוץ אלא החריבו עוד שערים ואולי הם חומות הר הבית וירושלים שהרי הוצרכו החשמונאים לבנות השערים.

ח. "ההרואגים" הם אותם יונים שנפלו במלחמה שם כמו ניקנור שהרגו יוחנן בבהמ"ק כמפורש לעיל (ס"ק כ"ה). "והטומאות" מה שהקריבו שם חזירים לפסיליהם. (שמן למאור מפירוש עתיק).

ס"מ. ויבקשו שמן זית זך לט' להדליק הנרות ולא מצאו רק צנצנת אחת והיתה חתומה במבעת הכהן הגדול מימי שמואל הנביא וידעו שהיא מהורהמא.

ע. כהדלקת יום אחד היה בהמב והאלהים אשר שיכן שמו שם נתן בה ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים.

ע"א. על כן קיימו בני חשמונאי^{מג} זה הקיום ואסרו זה האיסור^{מד} הם ובני ישראל כולם.

לפ. ביקשו שמן זית זך טהור, ומפורסם השאלה הלא טומאה הותרה בציבור, ולאזה צורך נעשה הנס. והרבה תירוצים נאמרו בזה. י"מ דלא דמי כשמקדש בבנינו אזי טומאה הותרה בציבור אבל כשבאו החשמונאים לחדש את השראת השכינה במקדש ל"א טומאה הותרה בציבור. (עיין שד"ח באסיפת דינים, מערכת חנוכה, אות א').

וי"מ דכשנכנסו היונים להיכל היה חשש גם לטומאות אחרות כגון מגע זב וזבה נדה ויולדת שטומאתן לא הותרה בציבור, כמ"ש רמב"ם בהלכות ביאת מקדש (פ"ד ה"ב) ובהל' ק"פ (פ"ז ה"א). (חזון יחזקאל).

מ. ידועה הקושיה היכן מצינו שכה"ג חותם על פך שמן. ובספר שבת של מי (שבת כ"א:) תי' דכה"ג צריך להביא משלו מנחת חביתין בכל יום, ולצורך זה נצרך שיהיה פך שמן שלו עיי"ש. [ואכתי צ"ב הלא שמן למנחות אינו כשר למנורה. וצ"ל דהכהן הידר ולקח למנחתו שמן זית זך הכשר למנורה. וי"מ דמחמת כן תיקנו חכמים מהדרין בנ"ח כי ראו חשיבות ההידור שעשה הכה"ג והועיל להם]. מא. עיין בחי' חת"ס שבת כ"א: דחכמי הדור נסתפקו האם מה שגזרו חכמים על הגויים טומאת זב (שטומאתו לא הותרה בציבור) גם במקום ביטול עבודת הדלק"נ במקדש. ובוה שמצאו פך טהור הראו להם מן השמים הסכמה על גרי חז"ל ונתחזק הדת ותורה שבע"פ עכ"ד. [ועיין בקונטרס ויאר לנו עמ' רצ"א].

מב. מכאן ראייה לגי' הגמ' שלפנינו (שבת כ"א:) ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. אבל בגי' השאלות לרב אחאי גאון (פרשת וישלח) ולא היה בו להדליק אפילו יום אחד. וכ"כ ברבינו ירוחם נתיב התשיעי.

מג. כאן נזכר לראשונה תואר חשמונאי, ובב"י (סי' תרפ"ב) כתב בשם הארחות חיים: פי' דיוחנן הוא חשמונאי כמ"ש בספר יוסיפון. וי"א חשמונאי הוא מלשון יאתיו חשמנים (תהלים ס"ח, ל"ב) והוא דרך גדולה, ע"כ. ולפי"ז חשמונאי אינו שם פרטי אלא תואר למשפחה. ומש"כ דקאי על יוחנן שהוא אבי המשפחה כולה, דלהמבואר במדרש חנוכה היה לו ד' בנים, ולמתתי' היה שבע בנים. וכיון שמתתי' היה חשוב ובא אחריו בכה"ג נזכר בפנ"ע. ועיין בהקדמת הרס"ג למגילה זו מתתי' מכונה חשמונאי, ויל"פ דהיה כינוי למשפחה עכ"פ יתכן ובפיסקא זו במגילה בני חשמונאי מתייחס לבני מתתי'.

מד. "חנוכה" יסודו בתקנת בני חשמונאי כמבואר כאן, ובגמ' שבת (כ"א:). ובלשון הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג ה"ג) "התקינו חכמים שבאותו הדור" וצ"ל דהם בני חשמונאי, ע"ד הגמ' ע"ז (לו:) ב"ד של חשמונאי.

והנה בראשונים מצינו רמז לכך מן התורה, ברוקח כתב דבסוף פרשת אמור דנכתבו פרשת המנורה במקדש סמוך לאחר פרשת המועדות, לרמז על המועד דחנוכה (ואחריה נכתבה פרשת השולחן רמז לפורים) עכ"ד. וברמב"ן (ר"פ בהעלתך) הביא ממדרש חז"ל שנאמר כן לאהרן עיי"ש.

ע"ב. להודיע לבני ישראל לעשות אלו שמונה ימים שמחה וכבוד כימי המועדים
הכתובים בתורה^{מה} להדליק בהם^{מי} להודיע למי שיבוא אחריהם כי עשה להם
אלהיהם תשועה מן השמים^{מז}.

ע"ג. בהם לא לספור ולא לגזור צום^{מח} וכל איש אשר יהיה עליו נדר ישלמנו^{מט}.

ע"ד. יאך חשמונאי ובניו ואחיו לא נזרו בהם לעזוב עבודה ומלאכה^{נא}, ומהזמן הזה
לא היה שם למלכות יוון.

מה. הנה בגמ' שבת (כ"א:) אי' קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה. וברמב"ם הל' חנוכה (פ"ג
ה"ג) כתב "ימי שמחה והלל". פירוש: ימים טובים מחויבים באמירת הלל מפני היותם ימי שמחה
כמבואר ברמב"ם שם (פ"ג ה"ו) שחובת ההלל ביו"ט מחמת היותם ימי שמחה יתירה, ולכך נתמעטו
ר"ה ויו"ט^פ. וכאן תיקנו אמירת הלל בגדרי הלל דמועדים, ובזה עשאום כימי מועד דאורייתא. [ונפ"מ
דלכך נשים פטורות מהלל בחנוכה אף שהיו באותו הנס].

ובשו"ת מהרש"ל (סי' פ"ה) פי' ימי שמחה דחייב בסעודה. אולם בטור ושו"ע (סי' תר"ע, ב') כתבו
דאין חיוב סעודה בחנוכה, וע"כ דכוונת הרמב"ם ימי שמחה לענין אמירת הלל בלבד. נמצא דכוונת
המגילה כאן שעשאום כימי מועד לענין אמירת הלל, ולהמהרש"ל לחייב שמחה כמו ביו"ט. [ועיין
בקונטרס ויאר לנו בעמוד קפ"ח – קצ"ב מש"כ בזה].

מז. משמעות הלשון שמצות הדלקת נ"ח מצות היום, וכד' הגמ' בר"ה (י"ח:) ותיבטל איהי ותיבטיל
מצוותיה, ובחי' הרשב"א שם. [ועיין בקונטרס ויאר לנו בעמוד קצ"ג].

מז. מבואר שהדלקת הנר אינה רק על גס השמן אלא גם על נס המלחמה. וכ"ה ברמב"ם הל' חנוכה
(פ"ד ה"ב) "מצוות נר חנוכה... כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח הא-ל והודיה לו על הניסים שעשה
לנו". הרי דנ"ח משמע להודיע הנס – פך השמן. והודיה על כללות הניסים שהיו שם. וכמבואר
בנוסח הנרות הללו אנו מדליקים על הניסים ועל הנפלאות ועל התשועות. [והארכנו בזה שם עמ'
רנ"א – ב'].

מח. אפילו לנהוג סיגוף מאכילת בשר ושתיית יין אסור בחנוכה (תשובת בית יעקב, הובא במ"ב סי'
תקכ"ט ס"ק י"ט). [והארכנו בזה שם בעמוד ח' עיי"ש].

מט. לכאורה כונתו שאם קיבל להתענות לפני חנוכה כך וכך ימים, וחנוכה חל בהם, צריך להשלים
נדרו. ונקט לשון הפסוק "כי תדור נדר... לא תאחר לשלמו" (דברים כ"ג, כ"ב). ועיין שו"ע יו"ד (סי'
רט"ו ב', ג'). וצ"ב כיון שאסור להתענות בחנוכה יש לו להתיר נדרו. (שמן למאור).

נ. מכאן ועד סוף המגילה אינו נמצא בהרכבה כת"י, וכן לא נמצא בהעתקת רבי סעדיה גאון. ומוכרח
לשיטתו שמגילה זו נתחברה ע"י החשמונאים עצמם לא שייך שיכתבו על תקופת חורבן הבית שלא
היו אז.

נא. בגמ' שבת (כ"א:) קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה, ופרש"י: לא שאסורין במלאכה
שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר עה"נ בהודאה עכ"ל.

ובשלטי גיבורים וחכ"צ כ' שבמקום שנהגו איסור מלאכה כל היום יש למחות בידם, כי הבטלה
עבירה היא ומביאה לידי שעמום, הובא במ"ב (סי' תר"ע). [ועיי"ש מנהג שלא לעשות ביום א' וביום
ח' דחנוכה ועל מנהג זה לא מחו, וכ"ה בחי"א עיי"ש].

ע"ה. ויקבלו המלכות בני חשמונאי^ג ובני בניהם מהזמן הזה^ג ועד חרבן בית האלהים
הזה^ג שש ומאתים שנה^ג.

ע"ו. על כן בני ישראל שומרים לימים האלו בכל גליותיהם וקוראים להם ימי שמחה^ג
מחמשה ועשרים יום לחדש כסלו.

ע"ז. ועד עולם לא יסורו מהם^ג אשר בבית מקדשם הכהנים והלוויים וכל חכמיהם
קיימו עליהם ועל בניהם ועל בני בניהם עד עולם.

תושלבי"ע

נשלמה המגילה בעזרת שוכן מעלה

גב. יעוין בגמ' ע"ז (ח:) דסיום מלכות יון הי' שנכנעו לרומי, וכ"ו שנה הכירו גם ברומי שנצחו ליון
בזכות השותפות עם ישראל שיש להם ס"ת, עכ"פ צ"ב מש"א במגילה כאן שקבלו המלכות בני
חשמונאי.

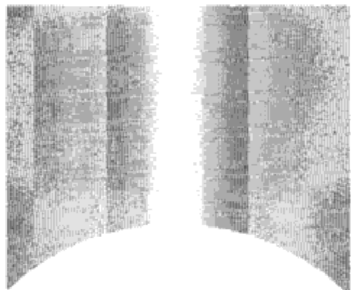
ואכן גם ברמב"ם (פ"ג ה"ב) מבואר שחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה עם החורבן השני
וכמש"כ כאן. מאידך יעוין בדרשות הר"ן (דרוש ז') שהמלכים בבית שני היו כפופים למלכי פרס
ורומי עיי"ש.

ובפרש"י סנהדרין (צ"ז: ד"ה עוד אחת) הביא מסדר עולם דמלכות בית חשמונאי מאה ושלש, ומלכות
הורדוס מאה ושלש, ועיקר כבודם ופארם שלא שלטה בהם אומה הי' שבעים שנה, כלומר בשאר
השנים שלטה בהם איזה אומה עיי"ש. הרי קמן דאע"ג דאמרו שמלכות בית חשמונאי ק"ג שנה, מ"מ
אי"ז מחייב שלא שלטה בהם איזה אומה, ואולי הכוונה כיון שנתנו להם לעשות כרצונם בקיום תורה
ומצוות לכך נקרא מלכות בית חשמונאי ק"ג שנה.

גג. ברמב"ן בפרשת ויחי עה"פ לא יסור שבט מיהודה כתב דהיה בזה חטא שלקחו המלכות לעצמם.
ועיי"ש בלשונו דלפי שעה שרי ליקח המלכות, אבל כאשר האריכו להמליך עליהם משאר השבטים
מלך אחר מלך ומעבירים נחלה אזי עוברים בלא יסור שבט מיהודה. וא"כ מ"ט הזכירו כאן במגילה
שהחזיקו במלכות עד החורבן הלא היה בזה עבירה. וכה"ג צ"ב בדברי הרמב"ם (פ"ג ה"א). והארכנו
בזה בחי' על הרמב"ם עמוד רי"ח עיי"ש. [ואכן המ"ב (ר"ס תר"ע) בהעתיקו ד' הרמב"ם השמיט
תיבות אלו שמלכו בני חשמונאי ודו"ק].

גד. בגמ' ע"ז (ט.) מלכות בית חשמונאי ק"ג שנה. ומלכות בית הורדוס ג"כ ק"ג שנה. ולפי"ז האמור
במגילה כאן מאתיים ושש שנה כולל את שניהם. וצ"ב למה ראו לכלול את מלכות הורדוס עם מלכות
בני חשמונאי הצדיקים. [ועיין רש"י קידושין ע: ד"ה כל דהורדוס קרא לבניו ע"ש בית חשמונאי
עיי"ש. ואולי לכך נקרא המלכות ע"ש בני חשמונאי]. ובספר שמן למאור העיר לפירוש הרד"ק (זכריה,
י"א, י"ב) שבני חשמונאי מלכו ל' שנה עד שהרגם הורדוס עבדא עיי"ש.

גה. עיין מש"כ לעיל (ס"ק ע"ב) ביאור הענין שעשו הימים ימי שמחה כימי המועדים.
גו. סיום המגילה ע"ד האמור במגילת אסתר וימי הפורים לא יעברו מתוך היהודים וגו', ה"ג הבטחה
שימי החנוכה לא יעברו מתוך היהודים. והמשך הפיסקא מתפרש כך: ימי החנוכה אלו שיסודם בתקנת
הכהנים העובדים בבהמ"ק (ר"ל בני חשמונאי) שצוו שלא יעברו עד עולם — הם אכן לא יסורו מהם.
ועיין במש"כ בהקדמה לספר זה מעט"ז על השו"ע (סי' תרע"ו) בשם מדרש חז"ל כל המועדות יהיו
בטלים חוץ מחנוכה ופורים. ועיי"ש ביאורו.



מדרש

הוצאה לאור

מעשה

חנוכה

[מספר אוצר

המדרשים]

